

U završnom dijelu knjige, donijeta su tri korisna i pregledna *Priloga* (303-311): 1) *Spisak dokumenata i primeraka sa podacima o diplomatskom statusu i tipološkim odrednicama* (broj, autor, datum, status, namjenski tip, diplomatski tip), 2) *Šematski prikaz diplomatskih svojstava pojedinih tipova vladarskih dokumenata* (struktura formula u ispravama tipa: ugovori-zakletve, ugovori-povelje, povelje za pojedince, pisma), 3) *Dubrovački pisari koji su učestvovali u izradi primeraka dokumenata srpskih vladara nemanjičkog doba*. Slijedi duži sažetak na engleskom jeziku *Documents of Serbian Medieval Rulers in Dubrovnik Collections: The Nemanjić Period*, koji sadrži i cjelovit katalog dokumenata s registima (313-332), a zatim spisak *Izvora i literature* s upora-bljenim kraticama (333-349). Autor se odlučio ne razdvajati izvore i literaturu, imajući u vidu da se ta podjela ne da uvijek održati, posebno u diplomaciji o čemu može svjedočiti svatko tko se bavio ovim poljem historiografije. *Registar* (351-362) predstavlja objedinjen indeks osobnih imena, geografskih imena i pojmova, s tim što su prvo navođeni izvorni latinski nazivi, a zatim azbučni registar na srpskom jeziku. Čitaocima je olakšana pretraga time što su stranice na kojima se nalaze najvažniji ili kompletni podaci u vezi s nekom osobom, mjestom ili pojmom podcrtani. Posebno dragocjen dio knjige predstavlja album *Snimaka* (1-92) koji je umetnut iza *Registra* i na kome se, na kvalitetnom visokografskom papiru, nalaze reprodukcije svih objavljenih dokumenata, uključujući i snimke detalja njihovih karakterističnih dijelova (vodeni žig, pečat, svečani potpisi, naknadni zapisi).

U željnom iščekivanju nastavka, odnosno drugoga sveska ove serije, možemo tvrditi da je knjiga Nebojše Porčića na veoma dobar način objedinila kritičko izdanje povijesnih izvora s temeljitim, istraživačkim komentarom i diplomatskom studijom koji trebaju pratiti svaku ediciju. Razumije se, takav pothvat je olakšan već spomenutom činjenicom da je sačuvano svega oko 600 srednjovjekovnih srpskih isprava, ali, unatoč tome, ostaje činjenica da je autor svojim pristupom unio novu dinamiku u nedavno obnovljenu srpsku diplomatsko-egdotičku produkciju i nadišao skućene okvire u kojima se ta produkcija do sada ostvarivala.

Neven Isailović

Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne (Ispisi iz knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku 1365-1521), prir. Esad Kurtović, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Građa, knj. XXXI, Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 2, Sarajevo 2017., 969 str.

Za proučavanje prošlosti Bosne u razvijenom srednjem vijeku Državni Arhiv u Dubrovniku predstavlja najbolju i najpouzdaniju polazišnu točku. Po glavnim fondovima arhivskih serija te ustanove razbacani su brojni sitniji ili krupniji podatci kojima se mogu osvijetliti raznoliki aspekti političkog, ekonomskog i društvenog života onih područja s kojima je Dubrovnik tijekom tog perioda bio gotovo u svakodnevnom kontaktu. Unatoč njezinom ogromnom značaju, građa Dubrovačkog arhiva relevantna za bosansko srednjovjekovlje nije nikada bila sistematski objavljuvana niti se tom pitanju pristupalo smišljeno i strateški. Štoviše, dokumenti o bosanskoj prošlosti nikada nisu ni objedinjeni u okviru jedne publikacije te su uglavnom uvrštavani u diplomatske zbornike i zbirke izvora za povijest susjednih zemalja. Nakon neuspjelih pokušaja Lajosa Thallóczyja, koji je još 1895. inicirao pripremu prvog sveska djela *Monumenta Bosniae ad hoc regnum terrasque artius cum illo coniunctas pertinentia*, a potom i Mar-

ka Šunjića, koji je sedamdesetih godina 20. stoljeća sabrao sedam knjiga ranije objavljenih dokumenata naslovljenih *Izvori za istoriju Bosne i Hercegovine (srednji vijek)*, konačno je Centru za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine 2017. godine pošlo za rukom da pred javnost stavi prvu knjigu u okviru edicije znakovitog naslova *Izvori za historiju srednjovjekovne Bosne*.

Autor ovog monumentalnog pothvata je Esad Kurtović, redovni profesor na Odsjeku za historiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, istraživač prvenstveno društvenih i ekonomskih kretanja u dubrovačkom zaleđu, koji slovi za najboljeg poznavatelja srednjovjekovne građe Dubrovačkog arhiva u Bosni i Hercegovini. On je na jednom mjestu skupio i predstavio ispise iz jedinstvene serije notarskih knjiga zaduženja Državnog arhiva u Dubrovniku – poznate kao *Debita notariae* – čiji se sadržaj odnosi na prostor Bosne i susjednih krajeva od sredine 14. do početka 16. stoljeća.

Bilješke o zaduživanju već duže vrijeme privlače istaknute istraživače prošlosti Dubrovnika i okolnih krajeva te je o njima i na osnovu njih nastala obimna literatura. Najzapaženije rezultate u tom smislu postigao je Ignacij Voje koji je u svojoj doktorskoj disertaciji *Kreditna trgovina u srednjovjekovnom Dubrovniku* (Sarajevo 1976.) detaljno obradio tehniku i oblike kreditnog poslovanja. I mnogi su drugi autori, poput Konstantina Jirečeka, Mihaila Dinića, Sime Ćirkovića, Desanke Kovačević-Kojić, Bogumila Hrabaka, Đure Tošića i Mirjane Popović-Radenković, prepoznali vrijednost ove serije, naročito za proučavanje prošlosti srednjovjekovne Bosne. Oni su u svojim radovima predstavili mnoštvo pokazatelja o bosansko-dubrovačkim odnosima, napose od vremena vladavine bana Stjepana II (1322.-1353.) kada nastupa pravi ekonomski zamah i porast obujma trgovačke razmjene na relaciji između Bosne i Dubrovnika, prvenstveno motiviran početkom intenzivnije eksploatacije metalnih ruda iz bosanskog tla. Sačuvani suvremeni izvori bilježe pojačan interes Dubrovčana za poslovne prilike i glavne privredne centre Bosanskog kraljevstva, ali je robna i finansijska razmjena obavljana u oba smjera. Poduzetnici iz Bosne su često silazili u Dubrovnik gdje su se zaduživali kod poznatih dubrovačkih kreditora uzimajući u zajam proizvode koje bi potom plasirali na bosansko tržište, obavezujući se da će do određenog roka cjelokupan dug isplatiti u gotovom novcu. Takav pristup, kao i količina sačuvanih podataka o bosanskim trgovcima u Dubrovačkom arhivu, ukazuje na potrošačku moć Bosne, njezinu uključenost u mediteransku trgovinu i naprednije oblike poslovanja, te svjedoči o stabilnom i poticajnom poslovnom ambijentu, odnosno o postojanju sigurnosti i povjerenja kao nužnog preduvjeta za obavljanje trgovačkih transakcija.

Pismene potvrde kreditnih ugovora registrirane su u knjige zaduženja na latinskom jeziku i imale su karakter javne notarske isprave. Ti su dokumenti po svom konceptu veoma jednoobrazni s prepoznatljivom i ujednačenom formom bilježenja što značajno olakšava njihovo korištenje. No, unatoč stereotipnim formulama, ove zadužnice sadrže mnoštvo dragocjenih podataka o dužnicima, mjestima odakle dolaze, imenima jamaca, vjerovnika i svjedoka, njihovom društvenom statusu, visini zaduživanja – najčešće izraženoj u novcu iako je u zajam uzimana roba – zatim se daju informacije o roku do kojeg je novac trebao biti vraćen i mjerama kojima su se vjerovnici osiguravali za blagovremeni povrat kredita. Ostale formule koje su bile sastavnim dijelom kreditnog ugovora obično nisu bile ispisane u cjelini nego skraćeno. Osim toga, u knjige zaduženja su ponekada bilježeni i neki ugovori druge vrste, poput kupoprodaje stoke, najma radne snage, sklapanja trgovačkih društava, oslobađanja od zarobljenštva i sl. Ovi uglavnom sitni i naizgled nebitni podatci ranije su korišteni gotovo isključivo kao izvori za analizu kreditne trgovine i dubrovačke privrede. Međutim, objedinjeni, poredani i

složeni u cjelini, oni sada daju realističniju sliku svakodnevice, dinamičnih trgovačkih i društvenih odnosa u neposrednom dubrovačkom zaleđu tijekom razvijenog srednjeg vijeka, te se na osnovu njih mogu proučavati razni aspekti srednjovjekovne prošlosti, poput gospodarstva, topografije, povijesne geografije, onomastike, filologije, genealogije, prozopografije i sl.

Autor je u zbirku uvrstio dokumente iz ukupno 68 svezaka serije *Debita Notariae* i jedne sveske serije *Diversa Notariae*, odakle je iz više od 150.000 pregledanih pojedinačnih zaduživanja uspio prepoznati, izvući, prepisati i pretipkati 4.592 dužnička ugovora koji se odnose na Bosnu, bosanske zemlje i susjedne krajeve. U zbirci je svaki ugovor numeriran i predstavljen kao zasebna cjelina bez pratećeg registra i pojašnjenja sadržaja. Takav postupak opravdava se shvaćanjem da su jednostavni obrasci kreditnih ugovora dovoljno informativni te da bi registri u konačnici bili isuviše slični jedni drugima, ali i izvornim tekstovima u kojima se samo smjenjuju imena dužnika, vjerovnika i svjedoka, mjesta iz kojih dolaze, visine zajmova i rokovi. Uvrštavanjem dužih ili kraćih registri ispred svakog dokumenta bi se značajno povećalo obujam zbirke koja je ionako zbog velikog broja stranica morala biti tvrdo uvezana u dva sveska s paginacijom koja je numerirana u kontinuitetu.

Ukupno 69 pregledanih arhivskih svezaka obuhvaća razdoblje od 1365. do 1521. godine, što se odnosi na veći dio bosanske prošlosti tijekom kasnog srednjeg vijeka. Mnogi su autori u svojim djelima povijest srednjovjekovne Bosne pratili samo do 1463. godine i osmanskog osvojenja Bosanskog kraljevstva, ali je sasvim jasno da su određeni povijesni procesi tekli i dalje. Činjenica da su na ovom mjestu predstavljeni dokumenti koji premašuju tu kronološku granicu omogućuje istraživačima da bolje sagledaju postupak osmanskog osvajanja i najranije faze etabliranja osmanske vlasti na bosanskom području, te da pravilnije ocijene utjecaje tih procesa na politička, vjerska, privredna, ekonomska, kulturna, demografska i društvena kretanja toga vremena.

Vrijedi napomenuti da su ovoj knjizi objavljeni ispisi iz arhiva koji su nastajali u okviru višekratnih istraživačkih boravaka u Dubrovačkom arhivu i tijekom obrade različitih tematskih okvira. To je autoru dalo veću slobodu pri izboru predstavljenog materijala, ali je neovisno od toga napravljen očigledan napor da se u zbirku uvrsti što više dokumenata. Sigurno je da u seriji *Debita Notariae* ima još informacija koje su promakle autoru i koje su trebale biti uvrštene u ovo izdanje. Mnogi dužnički ugovori se odnose na pojedince iz dubrovačkog zaleđa, ali to nije jasno prepoznatljivo iz njihovog sadržaja. Takvi slučajevi su s razlogom izostavljani iz konačnog izbora. S druge strane u zbirku je uvršten i jedan broj dokumenata o krajevima koji tijekom srednjeg vijeka nisu bili pod vlašću bosanskog vladara, ali se danas nalaze na tlu države Bosne i Hercegovine. Stoga ti izvori mogu biti zanimljivi i istraživačima hrvatske i srpske srednjovjekovne prošlosti.

U zbirci se nalaze i ilustrativni prilozi – 10 slika folija u boji koji pokazuju kako su dokumenti izgledali u različitim razdobljima i kako se mijenjao notarski rukopis u skoro stoljeće i pol koliko zbirka pokriva. Na samom kraju djelo je opremljeno i neizostavnim kazalom imena i mjesta koji obuhvaća skoro stotinu stranica, ali značajno doprinosi preglednosti zbirke i olakšava njezino korištenje. Također bi vrijedilo pozdraviti odluku Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine da na svojoj web stranici (www.anubih.ba) objavi ovu zbirku u digitalnom obliku pri čemu su pretraživi tekstovi srednjovjekovnih dužničkih ugovora postali slobodno dostupni svim zainteresiranim pojedincima.

Prva knjiga *Izvoora za historiju srednjovjekovne Bosne* već u svom naslovu i opisanom pristupu najavljuje nastavak objavljivanja izvorne građe. Bilo bi višestruko korisno ukoliko bi

se u dogledno vrijeme po istom principu objavili i cjeloviti ispisi dokumenata drugih serija Dubrovačkog arhiva u kojima se nalazi veći broj relevantnih podataka za srednjovjekovnu povijest Bosne, poput Odluka dubrovačkih vijeća (*Reformationes, Consilium Maius, Consilium Rogatorum* i *Consilium Minus*), Pisama i uputa na Istok (*Litterae et Commissiones Levantis*), Raznih isprava notarijata (*Diversa Notariae*), Oporuka notarijata (*Testamenta Notariae*), Raznih zapisa državne kancelarije (*Diversa Cancellariae*), Tužbi za kaznena djela izvan grada (*Lamenta de foris*), itd. Nažalost, u ovome trenutku ništa ne garantira da će se takvo nešto i dogoditi. Odgovorne bosanskohercegovačke znanstvene ustanove pokazuju kroničan manjak zanimanja i razumijevanja za ove teme, a zbog aktualne političke i društvene klime u zemlji ne mogu se očekivati znatnija ulaganja sredstava za obrazovanje kadra i financiranje njihovih istraživanja. To je istinska šteta budući da primjer ovdje predstavljenog izdanja pokazuje da je objavljivanje izvorne građe prijeko potrebno ako se želi ostvariti napredak u izučavanju srednjovjekovne povijesti Bosne. Ovakve zbirke izvora omogućuju popunjavanje postojećih praznina u historiografiji, otvaranje novih istraživačkih tema i perspektiva, sagledavanje širih kretanja i cjeline, te potiču daljnja proučavanja arhivskih dokumenata. Možemo se samo nadati da će izdavač (ANUBiH) prepoznati vrijednost ovoga izdanja i potrebu da se rad na ovoj ediciji nastavi objavljivanjem novih djela.

Emir O. Filipović

Kvadrina ili Ligištar bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini. Kvadrina ali Ligištar bratovštine sv. Antona pušćavnika iz Zabrešca v Dolini. Quaderno o Registro della confraternita di sant'Antonio abate da Mocco a san Dorligo della Valle, prir. Ivan Botica – Danijela Doblanović – Marta Jašo, Državni arhiv u Pazinu, Pazin 2016., 420 str.

U izdanju Državnog arhiva u Pazinu 2016. godine, kao 44. svezak edicije *Posebna izdanja* te 12. svezak serije *Glagoljski rukopisi* Državnog arhiva u Pazinu, objavljena je knjiga *Kvadrina ili Ligištar bratovštine sv. Antona opata iz Zabrešca u Dolini. Kvadrina ali Ligištar bratovštine sv. Antona pušćavnika iz Zabrešca v Dolini. Quaderno o Registro della confraternita di sant'Antonio abate da Mocco a san Dorligo della Valle*. Riječ je o rukopisu koji se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, a za izdanje su ga priredili Ivan Botica, Danijela Doblanović i Marta Jašo.

Izdanje obiluje brojnim vrijednim priložima kao što su *Preslik izvornika. Fotokopija izvornika. Copia anastaticas dell'originale* (191-400), *Kazala osobnih imena. Seznam osobnih imen. Indice dei nomini di persona* (403-413), *Kazalo zemljopisnih imena. Seznam zemljopisnih imen. Indice dei nomini geografici* (414-415), dok se na kraju izdanja nalaze sažetci na hrvatskom (417), slovenskom (418), talijanskom (419) i engleskom jeziku (420).

Samo izdanje započinje uvodnikom koji je u ime Državnog arhiva u Pazinu, sastavio ravnatelj te institucije Elvis Orbančić. Nakladnik se na tri jezika, *Riječ nakladnika* (9), *Beseda založnika* (10), *Parola dell'editore* (11-12), obratio čitateljima i predstavio projekt *Glagoljski rukopisi*. Naime, upravo navedena institucija svojim projektima upoznaje javnost sa slabo dostupnom glagoljskom baštinom Istre. Elvis Orbančić, ističe zasluge svojih prethodnika na prikupljanju, očuvanju i obradi ovih, prvorazrednih izvora. Nadalje, naglašava kako se